

Трипільське поселення Залішки на Дністрі

Поселення Залішки (Тернопільська область) було відкрите Ю. Полянським в 1927 р.¹ й пізніше досліджувалося О. Кандибою (1929 р.)², Т. Сулімівським (1930 р.) і Й. Журовським (1935 р.)³. Нині воно майже повністю зруйноване кар'єром цегельного заводу.

Поселення стало еталонною пам'яткою для виділення так званої заліщицької фази в розвитку розписної трипільської кераміки на Західній Україні⁴. До першого періоду цієї фази О. Кандиба включає Шипинці А, до другого — пам'ятки власне заліщицького типу (13 поселень⁵), які він синхронізує з пам'ятками Кукутені А—В⁶. Систематич-

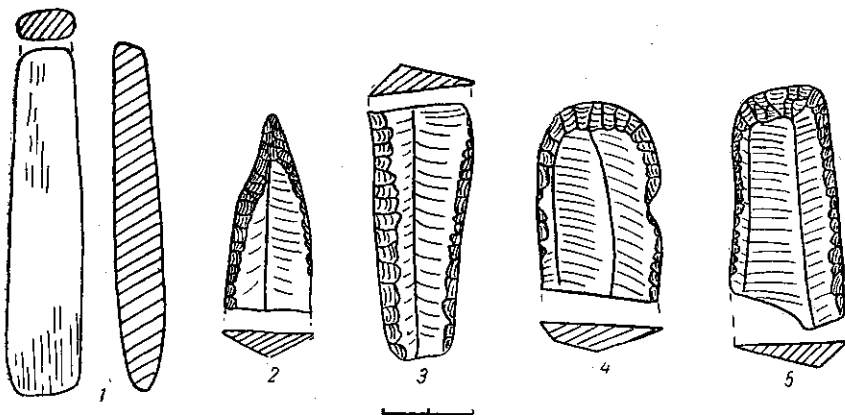

Рис. 1. Вироби з кременю (2—5) та каменю (1).

ні дослідження Трипільської, Молдавської та Середньодністровської експедицій під керівництвом Т. С. Пассек і С. М. Бібікова сприяли розробці питання про виділення перехідного етапу Трипілля В I—В II в Подністров'ї⁷. Аналіз матеріалів з поселень цього етапу дозволяє визначити дві великі локальні групи пам'яток: заліщицьку в Західній Україні та солонченську — на території Молдавії. До першої увійшли поселення заліщицького типу за О. Кандибою, а також Крутобородинці I, Поливанів Яр II, Бабине (урочище Яма), Макарівка, Патринці, Оселівка (урочище На долинках), Рестев (урочище Яма), Комарів (урочище Копанка); до другої — Солончени II (середній горизонт),

¹ Ю. Полянський. Нові археологічні знахідки з Галичини.— ЗНТШ, т. 149, Львів, 1928, стор. 17—19.

² Я. Пастернак. Нові археологічні набутки українських музеїв у Львові за 1928 р.— ЗНТШ, т. 150, 1929, стор. 238; О. Кандиба. Досліди на галицькому Поділлі в рр. 1928—1929.— ЗНТШ, т. 154, 1937, стор. 1—14.

³ Я. Пастернак. Археологія України. Торонто, 1961, стор. 164. Матеріали з поселення Залішки зберігаються у Львівському історичному, Кам'янець-Подільському і Тернопільському краєзнавчих музеях. Складаю щирю подяку Р. С. Баргію та І. П. Гереті за допомогу в роботі над цими матеріалами.

⁴ О. Кандиба. Schipenitz. Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes. Wien — Leipzig, 1937, стор. 11; його ж. Старша мальована кераміка в Галичині. Відбитка зі Збірника Українського Наукового Інституту в Америці. Сент-Пол, Мінн.—Прага, 1939, стор. 25.

⁵ Залішки, Васильківці, Вигнанка, Городниця над Дністром, Городниця над Збручем, Бучач, Стрільківці, Філіпківці, Більче-Сад, Лишківці, Новосілка-Костюкове, Щитівці; О. Кандиба. Старша мальована кераміка..., стор. 17.

⁶ О. Кандиба. Вказ. праця, стор. 126.

⁷ Н. М. Виноградова. Памятники переходного етапу Триполья VI—VII в Поднестровье.— СА, 1972, № 1.

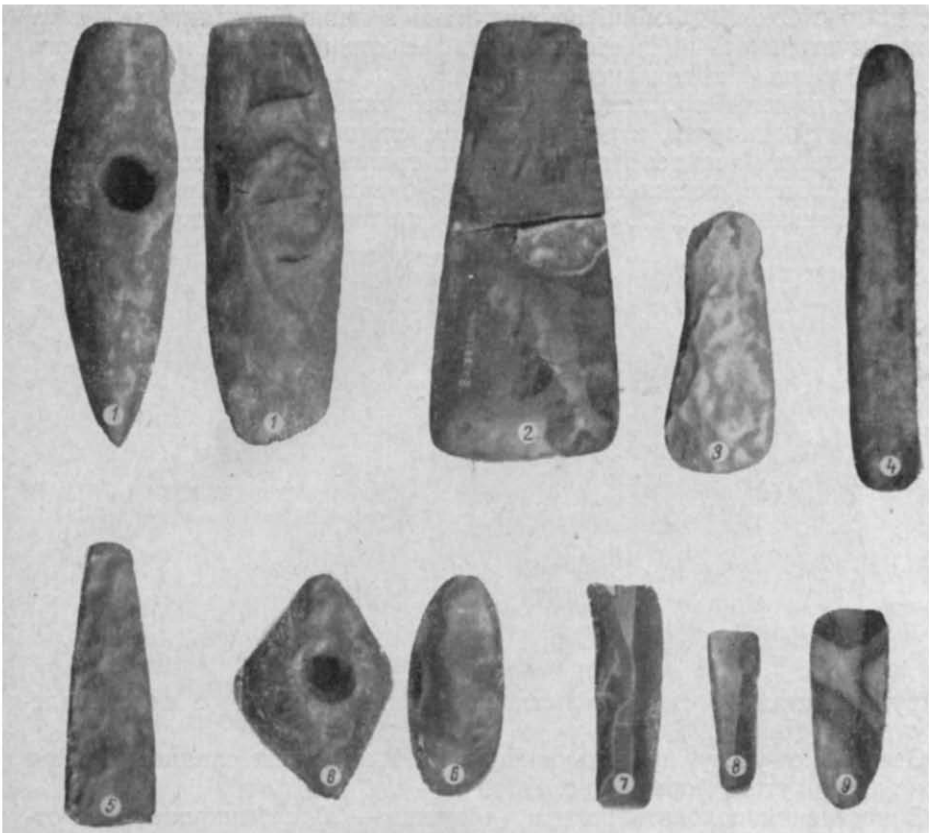

Рис. 2. Вироби з каменю (1, 3), кременю (2, 5, 6—9) та кістки (4).

Рашків, Підойма, Флорешти-Загозерно, Александрени, Воронкове II, Гармацьке, Мігулени, Перлікани.

В дослідженій краще заліщицькій групі виділяються ранні пам'ятки (Вигнанка, Заліщики) і більш пізні (Поливанів Яр II, Крутобородинці I), з яких перші можуть бути зіставлені з румунськими поселеннями Кукутені А—В/1, а другі — з пам'ятками Кукутені А—В/2, Солонченська група синхронізується з поселеннями Кукутені А—В/1.

Серед пам'яток перехідного етапу Трипілля В I—В II Заліщики є найбільш цікавими й заслуговують на особливу увагу.

Виходячи із звіту Ю. Полянського, на поселенні, що займало схил лівого берега Дністра, напевно, існували житла двох типів — наземні глинобитні й «житлові» ями⁸. Тут зібрано велику колекцію знарядь праці з кременю, каменю й кістки.

Кількісно переважають завершені знаряддя з кременю — світло-сірого або брунатного, напівпрозорого. Найбільшу групу становлять кінцеві скребки на вузьких пластинах з паралельними краями. Ретуш, що оформлює робочий край знаряддя, має вигляд вузьких фасеток й нерідко заходить на боки пластинок (рис. 1, 4, 5). Досить багато ножевидних пластин довжиною до 10 см (ширина 2—4 см), ретушованих вздовж обох паралельних країв (рис. 1, 3; 2, 7—9).

Трапляються також вістря на кінцях ножевидних пластин різних розмірів (рис. 1, 2).

Цікаві дві клиновидні сокири з плоскою обушковою частиною. Одна з них добре зашліфована, друга оббита дрібними сколами

⁸ Ю. Полянський. Вказ. праця, стор. 17.

(рис. 2, 2, 5). Схожі крем'яні сокири, іноді з пришліфованим лезом та боками, зустрічаються на інших трипільських поселеннях середнього етапу — Копанці, Незвиську тощо⁹.

Слід відмітити зроблений з річкової гальки ромбічний предмет невідомого призначення, в центрі якого є сліди свердління (рис. 2, 6).

В Залщиках знайдено також багато трапецієвидних сокир-тесел з сіруватого сланцю, довжиною 6—11 см. Поверхня цих знарядь ретельно відшліфована (рис. 2, 3). Виявлено також клиновидну сланцеву

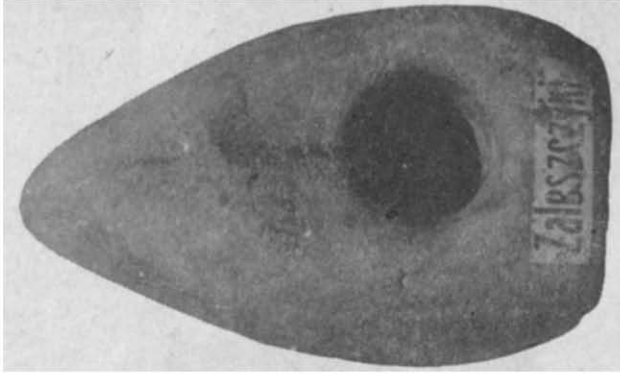

Рис. 3. Кам'яна сокира.

сокиру (довжина 16 см, максимальна ширина — 4,5 см) з просвердленим отвором (рис. 2, 1).

Звертаємо увагу на кілька видовжених вузьких сланцевих доліт майже прямокутної форми (рис. 1, 1).

З поселення походить велика (довжина — 20 см, ширина біля отвору — 11,5, товщина — 7,5 см) свердлена сокира-молот з темно-сірого пісковика (рис. 3).

Кістяних знарядь в колекції дуже мало. Це кілька шил і ложило, зроблене з трубчастої кістки, розколотої навпіл (рис. 2, 4). Збереглося кілька мідних виробів: два прямокутні в перерізі шила, кільце з круглого дроту (діаметр — 0,7 см) з розімкнутими кінцями, трубчаста пронизка (довжина — 1,5 см, діаметр — 0,4 см)¹⁰. Металографічний аналіз цих предметів дозволив встановити, що всі вони відформовані гарячими. Шила після гарячого кування були ще піддані зміцнюючій деформації при температурі 200—250°. Плавлена металургійна мідь мала природні домішки олова, свинцю, срібла, заліза, нікелю¹¹.

Глиняні знаряддя праці репрезентовані кількома біконічними пряслицями й рибальськими важками.

Більшість знахідок становить кераміка, серед якої переважає розписний посуд (97%); 0,4% припадає на долю посуду з заглибленим орнаментом; кераміки з домішкою подрібненої мушлі в тісті — 2,6%.

Посудини здебільшого виготовлені із старанно відмуленої глини червонувато-брунатного кольору, випал добрий. Можна виділити такі форми: 1) кубки різних розмірів з бомбовидним тулубом, широким горлом і трохи відтягнутим краєм вінець (іноді у вигляді лійки). Денце слабо профільоване щодо тулуба. На шийці зрідка трапляються горизонтальні вушка (рис. 4, 1, 2, 4, 6; 5); 2) грушовидні посудини з високою, майже циліндричною шийкою, опуклими плічками і сфероконічним тулубом. По лінії максимального діаметра тулуба іноді розміщені вер-

⁹ Е. К. Черныш. Трипольские мастерские по обработке кремня.— КСИА АН СССР, вып. 111, 1967, стор. 61, рис. 21, 4; І і ж. К истории населения энеолитического времени в Среднем Приднестровье.— МИА, № 102, 1962, рис. 20, 36—39.

¹⁰ Н. В. Рындина. Древнейшее металлообрабатывающее производство Восточной Европы. М., 1971, стор. 130, рис. 30, 1, 2, 7, 8.

¹¹ Там же, стор. 128, 130.

Рис. 4. Розписний посуд із Заліщиків.

Рис. 5. Розписна посудина із Заліщиків.

тикальні вушка (рис. 4, 3, 5); 3) шоломоподібні покритишки з напівсферичним верхом та широкими полями; 4) миски з трохи відігнутим назовні краєм і маленькими вушками на тулубі; глибокі біконічні миски (рис. 6, 1). Останні трапляються зрідка; 5) біноклевидні посудини; 6) ложки (трапляються зрідка).

Орнамент розміщено горизонтальними зонами, що іноді поділяються вертикальними стрічками на метопи (рис. 4, 4). В розписній кераміці Заліщиків виділяється кілька характерних стилістичних груп орна-

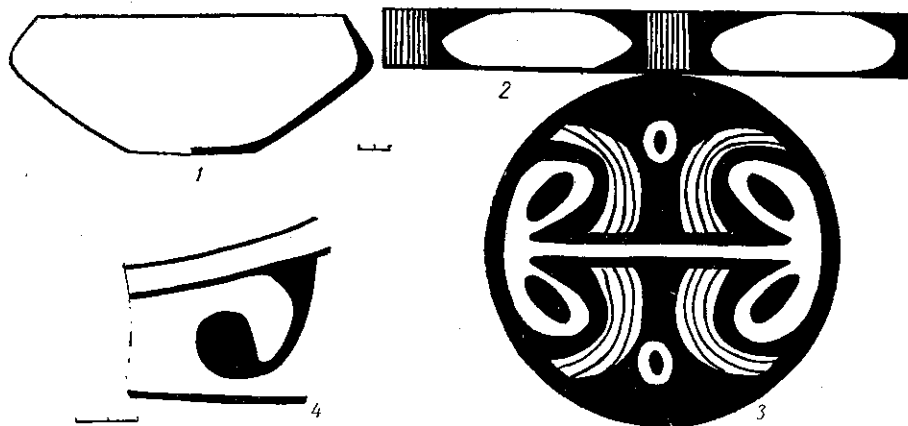

Рис. 6. Розписний посуд із Заліщиків.

менту, типових для посуду перехідного етапу Трипілля В I — В II (Кукутені А—В) ¹². В найдавнішій стилістичній групі α репрезентовані усі три підгрупи. В стилі α^1 розписано кубок (рис. 4, 2), поверхня якого розчленована на дві орнаментальні зони, для кожної з яких характерний мотив «гірлянди», виконаний чорною фарбою по білуватому ангобі посудини; стрічки, що залишилися непофарбованими, заповнені тоненькими паралельними червоними лініями. Візерунок «гірлянди» дуже характерний для групи α і зустрічається на посуді поселень Траян, Фрумушіка, Калу тощо ¹³. В цьому самому орнаментальному стилі виконано малюнок на іншому кубку (рис. 4, 1), на якому між діагональними стрічками розміщені дві S-подібні фігури. Останні, а також стрічки, що їх розділяють, заповнені паралельними червоними лініями, нанесеними на білому фоні посудини; весь інший простір вкрито чорною фарбою, причому непофарбованими залишаються лише «листки» між стрічками і S-подібними фігурами. Схожий орнаментальний мотив одиноких S-подібних фігур зустрічається в групі α в Кукутенах, Траяні та Калу ¹⁴.

Частина посуду Заліщиків орнаментована в стилі α^2 ; розпис виконаний чорною фарбою по червонуватому фону посудини. Утворені при

¹² Стилiстичнi групи, що включають посуд, розписаний певними фарбами i в певнiй манерi, вперше були видiленi у кукутенськiй керамiцi Г. Шмiдтом (H. Schmidt. Cucuteni in der oberen Moldau. Berlin—Leipzig, 1932, стор. 75). Пiзніше I. Нестером та В. Думитреску були запропонованi новi стилiстичнi групи i пiдгрупи (I. Nestor. Ceramique peinte de style ancien a Şipeniş.—Dacia, V—VI, 1935—1936, стор. 121; V. Dumitrescu. La station préhistorique de Traian.—Dacia, IX—X, 1941—1944, стор. 46. Див. також додаток I.

¹³ V. Dumitrescu, La station préhistorique de Traian., tabl. 1, 3, 5, 7, 8, 10; C. Mataş. Frumusica, 1946, tabl. C. R. Vulpe. Les fouilles de Calu.—Dacia, VII—VIII, 1936—1940, рис. 19, 5, 6, N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovita, E. Zaharia. Asezari din Moldova de la paleolitic pina in secolul al XVIII—lea.— Bucureşti, 1970, t. 36, 3.

¹⁴ H. Schmidt. Cucuteni in der oberen Moldau. Berlin—Leipzig, 1932, tabl. 15, 3; V. Dumitrescu. Вказ. праця, табл. I, 10. R. Vulpe. Вказ. праця, рис. 19, 5.

цьому стрічки заповнені білими тонкими лініями (рис. 7, 1, 2). Орнамент «гірлянди» трапляється ще на одному кубку (рис. 4, 6), але тут весь малюнок виконано самою лише червоною фарбою, що характерно для стилю α^3 . В цьому самому стилі прикрашений другий кубок (рис. 5).

Лише один фрагмент розписано в стилі β^2 , коли по брунатному фону посудини нанесені тонкі білі лінії.

Стилістична група γ в Заліщиках відсутня, хоча деякі фрагменти посуду, орнаментованого в стилі α , дуже схожі з посудом підгрупи γ^{2b} .

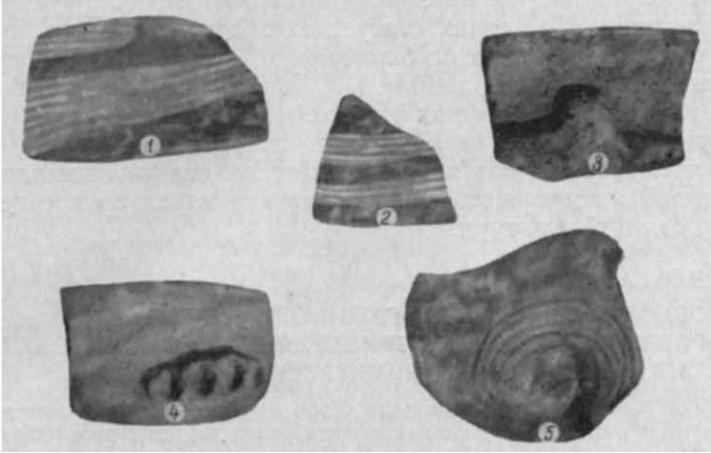

Рис. 7. Посуд з розписним, врізаним та рельєфним орнаментами.

Кілька посудин з Заліщиків розписано в стилі δ . На грушовидній посудині (рис. 4, 5) виділяються дві орнаментальні зони: верхня (на шийці) прикрашена в стилі α^1 ; нижня — в стилі δ^1 . Орнамент у вигляді симетрично розміщених дугоподібних стрічок, так само як і візерунок «гірлянди», часто трапляється в групі α на поселеннях Більче-Сад¹⁵, Кукутені¹⁶, Корлетень¹⁷. В широкий пояс, що проходить по тулубу грушовидної посудини, вписано чотири кола (чорна фарба) із зрізаними вершинами. Два з них заповнені волютами, що заходять одна на одну, інші два — концентричними колами (останні, як і волюти, виконані червоною фарбою).

На другій грушовидній посудині з поселення також поєднані два орнаментальні стилі: шийка розписана в стилі α , тулуб — в стилі δ^1 (рис. 4, 3). Тут ми стикаємось з характерним для групи δ орнаментом «Tangentenkreisband»¹⁸.

Привертає увагу розпис на одній з мисок (рис. 6, 2, 3), виконаний червоною фарбою на білому фоні посудини — стиль δ^{1a} . Верхній орнаментальний пояс миски поділяється вертикальними стрічками на чотири метопи, в кожен з яких вписано еліпс (рис. 6, 2). Малюнок на нижній частині миски і в середині її тотожний: між симетричними дугоподібними стрічками розміщено фігуру з подвійними петлями на кінцях. Схожі орнаментальні мотиви трапляються на подібних мисках з Траяна¹⁹.

Лише кілька фрагментів посуду розписано в стилі δ^{2a} і δ^4 . В остан-

¹⁵ G. Ossowski. Sprawozdanie czwarte z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi (1892).—Zb. W., XVIII, 1895, рис. 13.

¹⁶ H. Schmidt. Вказ. праця, табл. 13, 1.

¹⁷ V. Dumitrescu. L'art neolithique en Roumanie. Bucureşti, 1968 рис. 41; SCIV, II, 1951, стор. 73, рис. 19.

¹⁸ Орнамент складається з кіл, поєднаних діагоналями, що йдуть зліва направо та знизу догори.

¹⁹ V. Dumitrescu. La station préhistorique, табл. XI, 3.

ньому випадку розпис виконано чорною фарбою по брунатно-червонуватому ангобі посудини (рис. 6, 4).

Разом з розписною керамікою були знайдені черепки із заглибленим орнаментом (рис. 7, 5) та фрагменти посуду з домішкою мушлі; гребінцевий орнамент для цієї категорії посуду не характерний (рис. 7, 3, 4).

На закінчення слід згадати глиняну антропоморфну пластику з поселення. Це жіночі фігурки, виконані досить схематично: голова видовжених пропорцій із невиразними деталями обличчя; руки у вигляді конічних виступів. На деяких статуетках збереглися сліди розпису, виконаного червоною фарбою на білому фоні; є також орнамент у вигляді широких заглиблених ліній²⁰. У Львівському музеї зберігається кілька схематичних зооморфних фігурок.

Матеріали з поселення Заліщики становлять значний науковий інтерес для вивчення пам'яток перехідного етапу Трипілля VI—VII в Подністров'ї і дозволяють глибше вивчити характер поселень розвинутого періоду цієї культури.

ДОДАТОК 1

ОСНОВНІ СТИЛІСТИЧНІ ГРУПИ ОРНАМЕНТУ

РОЗПИСНОЇ КЕРАМІКИ ТРИПІЛЛЯ VI—VII (КУКУТЕНІ А—В) ЗА Г. ШМІДТОМ ТА В. ДУМИТРЕСКУ

α^1	Уся поверхня посудини вкрита білою фарбою. Розпис нанесений чорною фарбою; білі стрічки, що залишилися, заповнені червоними лініями.
α^2	На червоному фоні розпис виконаний чорною фарбою. Стрічки, що утворилися, заповнені білими лініями.
α^3	Розпис виконаний червоною фарбою на білому фоні. Для всієї групи α характерні орнаментальні мотиви «гірлянди», S-видні фігури та ін.
β^1	Посудина вкрита білою фарбою; розпис виконаний самою лише чорною фарбою
β^2	Вся поверхня вкрита чорним або брунатним ангобом. Розпис виконаний білою фарбою. У цій групі вперше з'являється нова форма спіралі — волюта (поодинокі або рядками, зворотна)
γ^1	По червонуватому фону посудини розпис виконаний червоною фарбою. Стрічки, що утворилися, заповнені чотирма — шістьма паралельними тонкими чорними лініями. Весь інший простір зафарбовано білим (цей колір відіграє тут допоміжну роль)
γ^2	В цій підгрупі білою фарбою повторені орнаментальні мотиви, виконані чорним
γ^{2a}	Фон природний, або вкритий червонуватим ангобом. Білі стрічки змінюються широкою чорною стрічкою
γ^3	Білі стрічки лежать в основі орнаментальних мотивів; весь вільний простір заштрихований чорними лініями на фоні посудини. Основними орнаментальними мотивами для групи γ є S-видні спіралі, що заходять одна на одну, волюти, меандри
δ^1	На білому фоні розпис нанесений чорною і червоною фарбами (нерідко лише чорною)
δ^{1a}	Розпис нанесений червоною фарбою на білому фоні, чорна фарба трапляється зрідка
δ^2	По природному фону розпис виконаний чорною, іноді червоною фарбами. Білі штрихи, ряди крапок і тонкі лінії оживлюють малюнок
δ^{2a}	Розпис нанесений білою фарбою по природному фону посудини, весь вільний простір вкрито чорною фарбою
δ^3	По природному фону або фарбовому ангобі розпис виконаний чорною або червоною фарбою
δ^4	Розпис нанесений чорною фарбою по природному фону або червонуватому ангобі. Найчастіше в групі δ трапляються орнаментальні мотиви «Tangentenkreisband», спіраль, волюти, паралельні лінії, що перехрещуються. Система розпису в підгрупі δ^{2a} помітно відрізняється від основних мотивів групи δ , нагадуючи орнамент групи β

²⁰ К. К. Маєвський. Трипільська пластика в західних областях України.— Науковий архів ІА АН УРСР, ф. 12, № 155, табл. XXXI, 421—424.

Трипольське поселення Залещики на Дністрі

Резюме

Поселення Залещики являється одним из самых интересных памятников переходного этапа Триполья VI—VII (Кукутени А—В). Автором подробно разбираются материалы с этого поселения, хранящиеся в разных музеях страны. Среди инвентаря встречаются кремневые концевые скребки, острия и клиновидные топоры, сланцевые трапециевидные тспорики, глиняные грузила и пряслица, костяные ложила и проколки. Были найдены также медные предметы, глиняные антропоморфные и зооморфные статуэтки. Керамика представлена в основном расписными сосудами (97%), роспись полихромная или бихромная. В залещичкой расписной керамике чаще всего встречается стилистическая группа α (все подгруппы), реже подгруппы δ^{1a} , δ^{2a} , δ^4 , очень редко — группа β . Керамика с углубленным орнаментом и с примесью в тесте ракушки попадает изредка.

Материалы с поселения Залещики позволяют глубже изучить характер днестровских памятников переходного этапа Триполья VI—VII.

Н. П. ЗАРАЙСЬКА

Пізньоскіфська кухонна кераміка з городища Чайка в Криму

Ліпна кераміка є найбільш масовим археологічним матеріалом поселень і городищ доби бронзи та раннього залізного віку. Маючи специфіку постійності форм та орнаментатії, якості і способу виготовлення, вона являє собою одну з характерних ознак певної культури. Зміни в кераміці звичайно відбивають нові історичні процеси в житті населення. Дослідження ліпного посуду дозволяє оцінити культурний рівень населення, визначити його етнічний склад та виявити риси впливу інших культур. Крім того, встановлення чіткого часу існування певних форм посуду дає можливість простежити їх хронологічні зміни і допомагає датувати аналогічну кераміку інших пам'яток.

Ліпна кераміка в курганах трапляється зрідка, в той час як на скіфських городищах вона становить переважну більшість знахідок. Однак кількість розкопаних скіфських городищ невелика, а проведені роботи по вивченню ліпної кераміки не завжди глибокі. Так, інколи дослідники кладуть в основу своєї класифікації не характер оформлення посуду, а виділення узагальнених форм. Такий описовий характер не створює повного уявлення про тип кераміки¹. В багатьох статтях автори обмежуються лише констатацією окремих знахідок².

Для розуміння історії пізньоскіфських племен важливе значення має дослідження кераміки пам'яток з території Криму. Одним з них є городище Чайка, розташоване поблизу сучасної Євпаторії. Городище засноване грецькими колоністами наприкінці V ст. до н. е. З IV ст.

¹ Е. Г. Кастанаян. Лепная керамика Мирмекия и Тиритаки.—МИА, № 25, 1952; Лепная керамика Илурата.—МИА, № 85, 1958; М. І. Вязьмітіна. Золота Балка. К., 1962; Т. М. Висотська. Ліпна кераміка Алма-Кермену.—Археологія, т. XX, 1966.

² Т. Н. Троицкая. Находки из скифских курганов Крыма.—История и археология древнего Крыма. М., 1961; О. Д. Дашевская, Разведки в северо-западном Крыму в 1961—1963 гг.—КСИА АН СССР, № 103, 1965; А. Н. Щеглов. Разведки 1959 г. на западном побережье Крыма.—Сообщение Херсонесского музея, вып. II. Симферополь, 1961.